

<https://doi.org/10.15407/rksu.37.109>

УДК 37.091.4[Сухомлинський:394.92]:930.253

Ольга Сухомлинська, доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
головний науковий співробітник відділу
педагогічного джерелознавства та біографістики,
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В.О. Сухомлинського (Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-2033-285X
E-mail: 2991946@gmail.com

Леся Сухомлинська, доктор філософії,
старший науковий співробітник відділу
педагогічного джерелознавства та біографістики,
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В.О. Сухомлинського (Київ, Україна)
ORCID: 0000-0003-3055-5392
E-mail: 1408koala@gmail.com

ЛИСТИ ДО В. СУХОМЛИНСЬКОГО У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Мета дослідження: розкрити зміст рукописних документів — листів з архівного фонду В. Сухомлинського Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, які віддзеркалюють педагогічне повсякдення 1960-х років. **Методологія дослідження** спирається на історико-генетичний, системний, мікроісторичний аналіз, а також соціально-конструктивний, локально-педагогічний підходи до дослідження недавнього минулого. Їхнє застосування спрямоване на реалізацію **наукової новизни** дослідження, яка полягає в

Цитування: Сухомлинська О., Сухомлинська Л. Листи до В. Сухомлинського у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України як джерело вивчення педагогічної повсякденності. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. № 2 (37). С. 109—124. <https://doi.org/10.15407/rksu.37.109>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

розкритті «історії знизу» — педагогічних реалій, висвітлених в архівних документах, які вперше промовляють голосами безпосередніх учасників освітнього процесу — вчителів і батьків. **Висновки.** Листи до В. Сухомлинського дозволяють побачити педагогічну дійсність з позиції тих (батьків і вчителів), хто бере участь або сприймає соціально сконструйовані практики (освітній процес) не пасивно, а емоційно залучено, висловлюючись проти домінування над дітьми / людьми офіційних правил і приписів. Листи давали можливість дохідливо і зрозуміло розповісти про себе і своїх дітей, насичуючи оповіді живими й конкретними прикладами. Адресовані В. Сухомлинському листи спонукали його досить широко використовувати їх у своїй публіцистичній діяльності, допомогли не лише підтвердити власні гуманістичні, дитиноцентричні переконання, а й сформулювати нові.

Ключові слова: листи, архівні документи, В. Сухомлинський, педагогічне повсякдення, школа, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Актуальність теми дослідження. У теперішніх кризових умовах життєдіяльності українського суспільства суттєво підвищується значення повсякдення кожної особистості, зростає роль горизонтальних зв'язків, на які спирається суспільне і приватне життя кожної людини й насамперед дітей різного віку, які несуть разом з усіма тягар життєвих катаклізмів. Цим зв'язкам, а саме — взаєминам між батьками, родиною, дітьми та вчителями, педагогами, притаманні замкненість і взаємозалежність, а водночас і протистояння, певні протиріччя. Наскільки відкриті ці зв'язки, чи можемо ми знайти аналоги в минулому, а відтак, чи є вони постійними та які уроки ми можемо з них винести?

Розглянемо це на прикладі листування педагога Василя Сухомлинського (1918—1970), яке зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). І хоча В. Сухомлинський серед педагогів свого часу був одним з найактивніших листувальників, його епістоли лише епізодично вкраплені в інші тексти й контексти, є малодослідженими. Дотепер його листи не систематизовано й не виділено як окремий історико-педагогічний жанр.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковці, освітяни понад 50 років вивчають педагогічну й художню творчість педагога, що відображено в бібліографічному виданні: «Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження. Біобібліографічний покажчик» (2018). У розділі «Вивчення діяльності та творче використання спадщини В. Сухомлинського» виділено параграф «Епістолярій», де надано інформацію про 50 опублікованих уривків з листів педагога деяким адресатам — учителям, науковцям, редакторам газет і журналів, з якими він підтримував постійний зв'язок [1, с. 146—150]. Їх оприлюднено в різні роки і в різних засобах масової інформації починаючи з 1970 р., але відповідним чином не відкоментовано.

Щодо наукового опису листування, то маємо дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук В. Дьоміної «Виховний по-

тенціал епістолярного жанру в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського» (2012) [2]. Дослідниця аналізує дві праці педагога — «Листи до сина» і «Листи до дочки», які є однією з форм епістолярного жанру — автор публіцистично висловлює власні педагогічні ідеї. Ще одне звернення до листування педагога відстежуємо в короткій, але насиченій фактажем статті Є. Мирошниченка «З епістолярної спадщини В.О. Сухомлинського», де наведено уривки з листів Василя Олександровича, які зберігаються в Педагогічно-меморіальному музеї В.О. Сухомлинського в Павлиші [3]. Через малий обсяг статті автор не зміг розкрити заявлену тему. Чимало листів наведено і в книзі О. Сухомлинської «Педагогічні апокрифи. Етюди про В.О. Сухомлинського» (2009), але вони відображають тільки два роки життя педагога (1967—1968) і стосуються лише так званої «педагогічної дискусії» [4]. Листам Василя Олександровича присвячено статті В. Іваненко «Виховні можливості епістолярної творчості В.О. Сухомлинського» (2007) [5] та О. Петренко «“Листи до сина” та “Лист до дочки” В. Сухомлинського: спроба гендерного аналізу» (2002) [6], а також три статті Л. Сухомлинської: «Листи В. Сухомлинського про ціннісне ставлення до світу живого як джерело біографістики» (2020) [7], «Лист як форма звертання до читача в педагогічних працях В. Сухомлинського» [8], «Листи-відгуки читачів на статтю В. Сухомлинського “Джерело невмирущої криниці”» (2024) [9].

Цю доволі незначну історіографію досліджень епістолярної спадщини педагога сконцентровано здебільшого на висвітленні листів як форми педагогічного твору або ж листів власне В. Сухомлинського. І лише в тематичному збірнику «Обережно: дитина!: В.О. Сухомлинський про важких дітей» (2008) подано сім листів до нього (шість — від батьків, один — від учителя) [10, с. 13—24]. Інших звернень дослідників до листування з педагогом тих категорій, до кого він апелював у своїх педагогічних творах — до вчителів і батьків, листи до яких ми класифікуємо як педагогічне повсякдення, немає. Мета нашого дослідження — заповнити цю прогалину.

Метою дослідження є вивчення та виокремлення з архівного фонду 5097, оп. 1 ЦДАВО України листів від батьків, учителів та загальноосвітніх шкіл, адресованих В. Сухомлинському, з метою охарактеризувати реальні відносини між школою і сім'єю як такі, що відображають історію «знизу», історію педагогічного повсякдення, а також показати, як учений використовував цей епістолярний матеріал у педагогічній теорії і практиці.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як узятися до розкриття заявленої теми, виокремимо основні поняття, на яких побудоване наше дослідження, — епістолярій, повсякденність, педагогічна повсякденність.

Розпочнемо з поняття *повсякденність*. Попри відсутність його сталого визначення, дослідники послуговуються формулюваннями, які відповідають їхній меті. Ось визначення, наведене фахівцями Інституту історії України НАН України і прийнятне для нашої теми: «Повсякденність — це життя

в цілому, усі життєві реалії, це буденне, природне середовище, актуальне «тепер» і «тут» буття людини, що включає в себе весь спектр її особистісних виборів. Людина, з розмаїттям її потреб та інтересів, є висхідним пунктом осмислення історії та культури повсякденності» [11, с. 8].

Для розкриття нашої теми можна також застосовувати й термін *slice of life* («шматочок життя»). Кембриджський словник англійської мови дає таке визначення цього виразу — будь-який реалістичний опис або подання подій та ситуацій з повсякденного життя в літературі, кіно, журналістиці тощо [12].

У такому контексті вважаємо цілком доречним додати до цього переліку освіти й виховання, які є складниками повсякдення, оскільки стосуються дітей, батьків, родин, педагогів, тобто ледь не всієї спільноти. І для них не завжди характерний спокійний плін буття — вони змінюються під впливом подій, які мають різний характер — як позитивний, так і негативний, проте спонукають до руху вперед та постійних трансформацій. Як зазначає дослідниця О. Бочуля, «до цих ситуацій належать плановані долею, але які формують її кризові фази, елементи (вибір професії, криза підліткового, середнього віку, старість, народження дитини, любов, ворожість, смерть близьких). Такі ситуації кидають виклик спокою повсякденності, але водночас необхідні для її тривання. Ці елементи — частина повсякденності, вони переривають її плінність на якийсь час, але, в силу практичної неунікненності для кожного з нас певних випробувань, набувають рис буденності для людей, які їх пережили» [13].

Отже, вважаємо, що поняття *педагогічна повсякденність* можна виокремити з-поміж інших змістовних складників цього явища. Ми ж прагнемо його розкрити на прикладі епістолярної спадщини В. Сухомлинського, зокрема листування педагога з батьками, членами родин, просто небайдужими громадянами, а також з педагогами, учительством.

Постать В. Сухомлинського є не лише предметом, а скоріше засобом для розкриття заявленої теми. Він — знайома і близька особистість для педагогів декількох поколінь. Освітязи почули про нього ще на початку 1960-х років, і донині його концепції й методи впливають на їхнє професійне життя. Тож нагадаємо коротко про нього.

Василь Олександрович Сухомлинський (28.09.1918—2.09.1970) — український педагог, публіцист, дитячий письменник. Працював директором і вчителем Павлівської середньої школи Онуфріївського району на Кіровоградщині. Автор педагогічної концепції, яка належить до загальнозначущих надбань як гуманістична, спрямована на розвиток кожної дитини, довіру й повагу до особистості, її самоцінність і неповторність. Свої ідеї щодо освіти й виховання дітей оприлюднював у численних педагогічних та публіцистичних працях, що виходили масовими тиражами в багатьох країнах світу (65 назв творів, перекладених 59 мовами світу). Його не сприймала, критикувала офіційна радянська педагогіка, що компенсувалося великою

прихильністю до його ідей з боку не лише освітян, а й широкої громадськості. У 2018 р. 100-річчя педагога відзначали в Україні та різних країнах світу, його ім'я занесли до Календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО [14, с. 993—994].

В. Сухомлинський вів, без перебільшення, надзвичайно широке листування з різними кореспондентами. Його дружина Ганна Сухомлинська ретельно систематизувала отримані педагогом листи із зазначенням дати написання, авторів, кількості сторінок, зворотних адрес. Згідно з даними, які вона збрала, за життя Василь Олександрович отримав понад сім тисяч листів від різних вітчизняних і закордонних кореспондентів. Майже всі листи вона передала до Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд № 5097, описи 1, 2). Тут, у розділі «Документи, зібрані В. Сухомлинським», зберігаються справи, позначені як «Листування», що окреслюють коло адресатів та адресантів педагога. До них увійшли: офіційне листування з радянськими і громадськими організаціями, органами освіти, науковими й освітніми закладами, редакціями журналів і газет, видавництвами, а також листування з науковцями, освітянами, вчителями, батьками тощо (описи з 943 до 1155, загальна кількість — 210 описів.). Із цього переліку виокремлено листи, які писали: вчителі (описи 1056—1077); батьки дітей-школярів (оп. 1078—1086), листи від школярів, студентів, молоді (оп. 1087—1096); (у кожному описі — понад 50 документів). Окремо зібрані листи про випадки самогубства серед школярів (оп. 1097, арк. 7, загалом 22 документи) та листи від засуджених (оп. 1098, арк. 23, 69 документів). Зазвичай В. Сухомлинський, розлого чи більш лаконічно, відповідав на кожен лист, його послання розійшлися по адресатах.

Про листи батьків

З огляду на обрану нами тему — педагогічне повсякдення — найбільше зацікавлення викликають листи від батьків учнів. Ця категорія листувальників є яскравим віддзеркаленням зв'язку між публікаціями статей педагога в періодичній пресі і реакцією на них батьків — далеких від педагогіки, але пов'язаних з нею через своїх дітей і онуків. Усіх їх об'єднує піклування про дітей шкільного віку. Підкреслимо, що в ті роки масмедіа — газети й журнали — відігравали величезну роль, майже таку, яку сьогодні відіграють соціальні мережі — фейсбук, інстаграм, телеграм тощо, але в більш розгорнутому вигляді. Показово, що батьки читали суспільну і педагогічну пресу, намагалися там віднайти відповіді на питання, що поставали перед ними.

Найчисленніші відгуки батьків викликала публікація статті В. Сухомлинського «Найвідсталіший у класі...» (1970) у тижневику «Литературная газета», де автор порушує проблему, яку до того не те, щоб табуували, але замовчували, аби не псувати загальної картини успішності освітнього процесу в радянській школі. Освітяни, вчительство не концентрувалися на ній, бо вимагали від усіх учнів однаково, незважаючи на особливості фізичного й ментального розвитку дітей. В. Сухомлинський переосмислив поняття

успішності як головного показника результативності навчання, зазначив, що від дітей з особливими освітніми потребами, тих, які мають тимчасову затримку розвитку — тугодумів, малоздібних, навіть «слабоумних», не можна домогтися такої само результативності, як від здорових фізично і ментально учнів. Вивчаючи й аналізуючи досить поширені відхилення в розвитку школярів, він дійшов висновку, що спричиняють відставання в навчанні, каталізують такі явища, зокрема: хвороба, перенесена в ранньому дитинстві, неправильне виховання, нездорові конфліктні стосунки в сім'ї, неувага батьків до дітей, брак спілкування, відсутність материнського виховання в перші роки життя дитини, тобто емоційного складника [15, с. 584—600].

Щоб виправити й покращити ситуацію, педагог пропонує такі кроки: навчати цих дітей за іншими, індивідуальними підходами, але в межах одного класу, разом з усіма. Це також особливий ритм навчання, уповільнений і спрощений; емоційно забарвлене читання та спілкування на теми прочитаного, переказ і складання невеликих текстів, оцінювання досягнень слабшого учня лише в разі його успіху, прогулянки на природі й розмова з дитиною про побачене, творча ручна праця тощо. Прикметно, що ставлення вчителя до такої дитини В. Сухомлинської не називає причиною неуспішності школяра, але зрозуміло, що своєю статтею він звертається насамперед до вчителів. Педагог переконує, що «це тривалий, одноманітний, пекельно складний і болісно важкий посів, насіння якого дає паростки тільки через кілька років. Ця праця вимагає також виняткової поваги до людської особистості. Нещасна, знедолена природою або поганим середовищем маленька людина не повинна знати, що вона малоздібна, що у неї — слабкий розум» [15, с. 590].

В. Сухомлинський обстоював ідею, що дітей із проблемами фізичного й розумового розвитку, «інакших» дітей не варто ізолювати, зачиняти у спеціальних закладах, а для них необхідно створити в загальноосвітніх школах відповідну методичку. «Спостереження приводять до природного висновку: для навчання і виховання таких дітей потрібні особливі заходи, потрібний тонкий, делікатний індивідуальний підхід. Головне — не допустити, щоб ці діти переживали свою «неповноцінність», запобігти появі в них байдужого ставлення до навчальної праці, не притупити у них почуття честі й гідності. Вчити і виховувати цих дітей треба у масовій загальноосвітній школі; створювати для них якісь спеціальні навчальні заклади немає потреби», — зазначає він [16, с. 85].

Публікація статті «Найвідсталіший у класі...», яка підсвітила найболючіші проблеми шкільної освіти, викликала великий резонанс. Як відгук на неї В. Сухомлинський отримав, за підрахунками його дружини, упорядниці його архіву, 161 лист (676 аркушів). Більшість з них, практично всі — це розповіді батьків про труднощі, яких зазнали родини, де зростали діти з проблемами розвитку, неуспішні.

Можна класифікувати ці листи за такою схемою: дитина не встигає у школі (зазвичай це учні початкової школи, значно рідше — 5—7 класів), не вчить уроки, не працює у класі, ненавидить школу і вчителів, хоча в поодиноких випадках толерує вчительку, яка до неї / нього добре ставиться, над домашніми завданнями просиджує до ночі і лише у присутності і з допомогою дорослих членів сім'ї — найчастіше матерів, котрі працюють, і бабусь, зрідка — дідусів, батьків [17]. Мало хто з батьків вважає свою поведінку щодо дитини неправильною, натомість стверджує, що причина бід і школяра, і їхня — саме у вчителів.

У листах матері виправдовуються: мовляв, багато працюю, потрібно утримувати сім'ю, яка на очах розпадається чи вже розпалася, а батько взагалі не бере участі у вихованні. Однак в архіві часто трапляються листи матерів, які аналізують причини неуспіхів своїх синів чи дочок у навчанні, до того ж їхній аналіз глибокий і емоційний. Ось як пише мати одного учня початкових класів: *«У школі — не ворухнися, на перерві — не пробіжися, на вулиці — не кричи, не плутайся під ногами дорослих, вдома — скоріше вчи, мерщій спати... він чує одну лайку з ранку до вечора. Інколи майже не реагує на слова. Я все розумію, але нічого не можу зробити одна. Адже зі школи щоденно записи, двійки. Це дратує, вибиває з колії. Зазирати йому в душу немає коли. Швидше, швидше! Лишень встигнути, тільки б не забути чогось, а то знову двійка! Цим я переймаюся щоденно, змушена надмірно опікати. Син не хвилюється так, як я, через уроки. Тому що мені дуже боляче — на всіх зборах мій Павлусь і тут поганий, і там нікуди не годний. А він хлопчик добрий серцем, і сам часто не може розібратися в чомусь, як його знову лають. З першого класу “двійки” за: забутий зошит, за поведінку на перерві, за базікання на уроці, за бійку на вулиці, за малюнок, в якому щось не так. І так без кінця... А він встигає, цьогоріч стало більше “трійок”, але ж він зовсім недурний.*

Шановний Василю Олександровичу, чи правильно я думаю: у Вас українська школа? Мені видається, що у Вас і дитячий садок працює по-іншому, відчувається, що дітей поважають, бачать у них людей, не штурмують щоденно, не тиснуть своєю дорослою силою» [18].

А ось дуже емоційний лист від матері вже дорослого школяра: *«Вирішила я з Вами порадитися, тому що мені просто ні до кого звернутися за порадою, а серце моє наповнене тривогою і мені хочеться допомогти своєму синові. Михайлу вже 16 років, і всі роки навчання він — поганий учень, двійки сиплються як “з рогу достатку”, замість дев'ятого класу він вчиться в сьомому, бо два рази залишався на другий рік. До навчання він завжди ставився з великою нелюбов'ю, виконував під моїм тиском усі уроки, але робив усе неохоче, повільно, недбало. Вивчені вдома уроки, в класі він на них не відповідав і отримував чергову двійку. Боюся, що його перша вчителька зіграла досить значну роль у ставленні до навчання. Її дратувало, що він гриз нігті*

й олівці, і вона відсаджувала його на останню парту через декілька вільних від інших дітей. Він дивився у вікно — вона затуляла вікно газетою. За один місяць вересень вона поставила йому 22 двійки, починаючи з 2 чи 3 числа. За чотири роки він жодного разу не назвав її по імені. І все ж він слухняно ходив до школи, не прогулював, але як же він мав ненавидіти свою вчительку! Звичайно, навчались інші діти і нормально переходили з класу в клас! Але, мабуть, потрібно було підійти до нього індивідуально.

Нині він уже дорослий. За ці роки було все: і прогули по декілька днів, і втеча з уроків, і брехня, і підробки в щоденниках. Його ляляли, умовляли, вичитували, але безрезультатно (а тільки хура й досі там). Іноді мені починає здаватися, що він просто розумово відсталий. Але, спостерігаючи його вдома, бачу, що він нормальний хлопчик, домашній, не намагається втекти з дому, любить тварин і маленьких дітей, любить техніку, не дуже любить читати, краще буде щось майструвати... Я просила директора школи допомогти перевести Михайла в якесь профучилище, але це неможливо, обов'язкова восьмирічна освіта... його будуть тримати в школі. Чим допомогти сину, порадьте. Як його розворушити?... Ви досвідчений педагог і, можливо, зустрічалися з подібними випадками...» [19].

Зрідка трапляються листи, в яких батьки, переймаючись освітою дитини, саме у власній поведінці шукають причини відхилень: «Я по суті сама ще дитина (20 років) зайнята завжди тільки навчанням і відпочинком, книгами і розвагами, опинилася зв'язаною по руках і ногах. Порадників навколо було багато, а помічників не було... Ми любили сина, але самої любові замало, потрібні були витримка і терпіння, а цього якраз у нас не було. Ми були не підготовлені до того, що ми — батьки, і віднині наше життя належить не нам... дитина у нас викликала роздратування своїм криком і тим, що ми повинні були опікуватися тільки нею. З педагогічної літератури ми знали, що дітей балувати не можна, і впали в іншу крайність — були занадто до неї суворі» [20].

Хоч як батьки і були налаштовані проти шкільних учителів, вони, як вогню, боялися відправлення дитини за рекомендацією класного керівника і директора школи на медико-педагогічну комісію, що визначала долю власне всієї сім'ї — рекомендувала помістити дитину у спеціальну школу. Здавалося б, такі школи покликані навчати дітей з різного роду відхиленнями, проблемами, але навіть провчившись там деякий час, школярі й їхні батьки — кореспонденти В. Сухомлинського констатували погіршення стану і зверталися до медико-педагогічної консультації, щоб повернути дитину у звичайну школу, але не в ту, яка ініціювала і рекомендувала відправити у спеціальну. І така комісія не бачила причин для відправлення школяра в допоміжний заклад, на чому свого часу наполягли вчителі [21].

Але не всі батьки були такими відданими, жертвовними щодо своїх дітей. У деяких листах змальовано ситуації, коли дехто, в розпачі й безви-

ході, а також не бажаючи змиритися з фактом, що, як писала одна мама, лист якої ми вже цитували, «їхнє життя уже їм не належить», просили В. Сухомлинського забрати дитину до його школи, щоб збути її з рук [22]. Як-от писала мати учня 3-го класу: росте в сім'ї один, боягуз, егоїст, брехун, упертий, не виносить критики, хворобливо-нервовий. До вчителів мати претензій не має. *«Що з ним робити? Заберіть його і виховайте, як треба»* [23]. І таких листів доволі багато.

Листи від учителів

Які думки породжували в освітян ідеї, викладені у статті «Найвідсталіший у класі...» та інших подібних, де йшлося про неблагополучних дітей? В архіві їхні листи до В. Сухомлинського згруповані в окремий розділ — «Листи вчителів, що присвячені проблемам теорії і практики виховання, освіти і навчання» (спр. 1056—1077, загалом 21 справа), які адресат отримував від 1949 р. до 1970 р., у кожній справі — 50—60 аркушів. Це листи, написані не знайомими з В. Сухомлинським вчителями, епістоли постійних дописувачів увійшли в інші розділи.

Листи від незнайомих дописувачів-учителів відображають їхню реакцію на публікації статей В. Сухомлинського в педагогічній та суспільно-політичній пресі. Вони здебільшого доволі прагматичні, там часто знаходимо конкретні прохання надіслати методичні матеріали з організації розумової й фізичної праці, довготермінового планування роботи, відвідування уроків тощо. Вчителі зверталися до педагога за порадами з питань систематичності та послідовності навчання [24], засвоєння знань і розвитку пізнавальних здібностей учнів [25] і т. ін.

Безперечно, і перед педагогами гостро постали питання другорічництва, відставання, неуспішності школярів. Хоча, порівняно з іншими проблемами, якими опікувалося вчительство, таких листів небагато, але вони є [26].

В одному з учительських листів читаємо: *«...у своїй статті “Біля чишого джерела”¹ ви пишете про правду і справедливість учителя і учня, про виховання цих якостей, з цим не можна не погодитися, у цьому сенс нашої праці і життя. У нашій школі ми взяли за правило: яким би не був учень — не можна його видаляти з класу в коридор, потрібно стримати своє роздратування, зуміти оволодіти класом, вчити. Але виходить це не завжди. Частіше за все ті крихти роботи з важким учнем, які ми знаходимо для його виправлення, випаровуються в сім'ї і на вулиці в оточенні “поганих” хлопців. По суті, вулична компанія лобурів часто сильніше нас, учителів і батьків, виховує хлопців у своєму поганому дусі. Звичайно, погані вчинки,*

¹ Тут ідеться про злочин 19-річного хлопця і про необхідність виховання у підлітків з самого малечку почуття справедливості, сорому, активної нетерпимості до всього огидного і мерзенного, працелюбності й відповідальності («Комсомольская правда». 1970 р.).

лінощі — все це прищеплюється швидше, але ж таких засобів виховання, як сучасна школа, радіо, телебачення, освічена сім'я (батьки), ми не мали раніше. Виходить, що в умовах великого міста цього замало або ж потрібне щось інше.

У місті... проводять велику роботу з виконання закону про всеобуч². Це важка і неприємна робота (так, як не парадоксально, але факт — неприємна) робота. Учні 5, 6-х, 7-х класів, і їм не можна вчитися в ПТУ. Працівники профтехосвіти... не виконують план набору для навчання робітничим спеціальностям. Переростки не ходять на заняття, немає сил у всіх адміністративних організацій району і міста примусити їх вчитися, а до ПТУ не відпускаємо, бо це вважається відсівом і невиконанням закону про всеобуч. Ось і бігають вони вулицями, не вчаться ніде, закріплені за школою в третьорічниках. За документами все добре, а насправді справи дуже погані. Чому ми обманюємо себе, дітей, не даючи їм можливості навчатися в ПТУ? ...важким дітям, переросткам погано. Я розумію, що переростки, другорічники — це наша біда і недолік. Але якщо вони вже є, то чому на це закривати очі? Багато є ще справ, де ми обманюємо на “благо”? Але як за цих умов навчати правді і справедливості, коли діти бачать інше у тих же вчителів, директора школи? Був у багатьох школах. В одних — погане оформлення, зовнішній вигляд, але багато вдумливої, копійкої роботи, про яку часто і не напишеш, і не покажеш. В інших — зовнішній блиск, хороші звіти і почесні — грамоти, знамена. Як виробити критерій оцінки роботи школи, адже різні комісії бувають у школі — годину, півтори. І хто може дати об'єктивну оцінку?» [27].

Одна з дописувачок розглядає цю проблему під іншим кутом зору: «Я і моя мама закінчили консерваторію і викладаємо музику і співи. У мене немає своїх дітей (чоловік рано помер), але все своє життя (я з 1925 р.) я віддала дітям різного віку. Я зустрічала дуже важких дітей. До мене приводили хлопчиків 14 років, які вже мали декілька приводів до міліції, кинули школу, і матері просили: “зробіть що-небудь!” Поки що у мене немає жодного “браку”. Постійно слідкую за висловленнями вчителів і помічаю одну головну помилку. Вони весь час протиставляють себе своїм учням. І лише в статті про Вас я, за довгі роки, почула могутнє і чарівне, єдине правильне слово — любов! Я ніколи не ставлю двійок і навіть трійок. ...Тепер працюю в музичній школі. Приймаю всіх, хто хоче навчатися. І всі починають любити музику, жити нею і перетворюватися з лінивих, грубих і навіть злодійкуватих на чудових дітей. Є ще одне чарівне слово “ми”. Я ніколи не кажу: “ти не вивчив, ти помилився, ти зробив неправильно”, а “ми не вивчили, ми тут помилилися, ми з тобою недовчили, нам потрібно ще зробити те й те”. Я ставлюся так, як хотіла б, щоб до мене так ставилися. ...я розповідаю Вам

² Закон про школу 1959 р. запроваджував загальне обов'язкове 8-річне навчання.

зараз вперше. Я весь час думаю, чи правильно я роблю? Адже я дивлюся на успіхи учнів, а не на те, що вимагають. Уважно слідкую, щоб було радісно і цікаво. І, залежно від уподобань, спочатку даю те, що подобається, і тут же зацікавлюю тим, прекрасним і високим, до якого потрібно дотягнутися. А поки тягнеться, росте, то стає іншою людиною. Тут ніякі плани не допоможуть нічого зробити, є лише один індивідуальний підхід і неповторний план, ну, а сила — це любов! Сильніше за неї нічого немає!» [28].

Учителі позитивно сприймали досвід школи В. Сухомлинського щодо відсутності негативного оцінювання учнів початкових класів, вважали правильним акцентування на позитивних результатах, урахування індивідуальної спроможності і здатностей дитини [29]. Була реакція і на публікацію книги «Серце віддаю дітям» (1970): «Я працюю піонервожатою в школі-інтернаті для розумово відсталих дітей. Застосовуючи Ваші методи навчання, вони відчують радість пізнання. Це ті тугодуми, мені так здається, про них Ви згадуєте у своїй книзі... але важко — всі думають про навчання, а про виховання — ні» [30].

Поєднання зусиль сім'ї і школи

Саме наявність проблемних учнів спричинила актуалізацію питання взаємовідносин між школярами і педагогами, вчителями і батьками, що стало однією з найобговорюваніших тем серед освітян. Педагоги через статус і належність до соціально вибудованих конструкцій (школи) відчували певну відокремленість від учнів і водночас намагалися наблизитися до світу шкільного дитинства. Великою мірою під впливом журнальних публікацій і, зокрема, статей В. Сухомлинського один з учителів пише: «Звернувся на батьківських зборах до батьків своїх дітей з проханням розповісти про зворушливе в житті їхніх дітей, навіть розіслав декотрим з них через учительку письмові звернення: “Шановний...! Кожна дитина — єдине і неповторне явище. І цю неповторність хотілось би залишити в зошиті, який ми умовно назвали “Життя 4-го А класу”. Матері відгукнулись дуже швидко”». У коротких дописах матері з любов'ю і увагою описували щоденне життя своїх дітей-школярів [31].

Але проблеми, які досить легко розв'язати в початкових класах, у старших загострюються. Ось як пише одна кореспондентка: «Наприкінці травня я на власний розсуд дала в 10-х класах серед інших вільних тем і таку: “Моє щире слово про наших вчителів”. Учні попросили мене не оприлюднювати їхніх творів до закінчення школи. Я пообіцяла і виконала. Мені було страшно читати цей обвинувальний акт, попри всю його суб'єктивність. Ось деякі рядки з листів: “1) Як на мене, вчителям з нами нецікаво працювати. Вони (не всі, звичайно) не люблять свою професію. Нам добре, коли нам віддають усю душу, свої радощі і печалі; написала б більше, але бути більш відвертою не можу; 2) Мені власне подобаються ті, які можуть завжди зрозуміти душу учня; 3) Так, учитель знаходиться під пильним оком завжди і

прикро, коли щось в його поведінці не так, як він учить; 4). Я хотіла б, щоб вчителі перш за все бачили в учневі людину в її стремлінні зберегти власну гідність. Адже для нас це дуже важливо!» [32].

Наукова новизна. Листи до В. Сухомлинського відображають буденне життя батьків і вчителів та відтворюють освітню реальність 1950—1960-х років, вони є одним з неочевидних, непомітних широкому загалу, але переконливих фактів сприйняття педагогічного повсякдення, реальної емоційної фіксації подій, явищ і фактів щоденного життя школярів, учителів та батьків. Введення порушених завдяки листуванню тем і проблем до наукового і публічного простору свідчить про нелінійність і складність соціально-педагогічного процесу, урізноманітнює шкільну реальність, показує різні поведінкові і дискурсивні практики як самих авторів листів, так і об'єктів їхнього опису на різних рівнях, тобто як відображення реалій педагогічного повсякдення.

Висновки. Велика кількість листів, присвячених розвитку і навчанню дітей із проблемами, постійний епістолярний педагогічний зв'язок з батьками та освітянами надавали В. Сухомлинському додаткової й переконливої аргументації щодо його власного практичного досвіду вчителя і директора загальноосвітньої школи, спонукали шукати нетрадиційні кроки виходу зі складних ситуацій. На основі таких і багатьох інших спостережень та фіксацій учений увів до педагогічної науки термін «захисне виховання» [16, с. 588], послуговувався поняттями «медична педагогіка» [33, с. 110], «соціально-педагогічний захист дитинства» [10, с. 108] як такими, що описують збереження здоров'я, піклування про психіку дитини. Нині всі ці поняття застосовуються в загальному напрямі інклюзивної освіти.

Через епістолярну спадщину ми простежуємо розвиток ідей педагога про «інакших дітей». Напрацювання В. Сухомлинського в цій царині мають гостроактуальне значення в умовах війни, катаклізмів, соціальних конфліктів, плинного травматичного сьогодення, коли виявлення проблеми через спостереження за нею, індивідуальний підхід, подолання негараздів у сім'ї стають першими кроками в розбудові позитивних, емоційно ціннісних взаємовідносин у родинах, громадах і суспільстві загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження. Біобібліографічний покажчик / НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. Вінниця, 2018. 395 с.
2. Дьоміна В.В. Виховний потенціал епістолярного жанру в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського : дис. ... канд. пед. наук. Слов'янськ, 2012.
3. Мірошниченко Є.Г. З епістолярної спадщини В.О. Сухомлинського // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. Зб. наук. праць. Миколаїв, 2004. Вип. 8. С. 81—85.

4. Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / [сост., предисл., послесл., вступ. к частям: О.В. Сухомлинская]. Киев, 2008. 432 с.
5. Іваненко В. Виховні можливості епістолярної творчості В.О. Сухомлинського // Гуманізація навчально-виховного процесу : наук.-метод. зб. Вип. 37 : Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховання громадянина : матер. XIV Всеукр. пед. читань, Слов'янськ, 27 верес. 2007 р. : в 3 ч. Ч. 3 / Слов'ян. держ. пед. ун-т. Слов'янськ, 2007. С. 16—19.
6. Петренко О. «Листи до сина» та «Лист до дочки» В.О. Сухомлинського: спроба гендерного аналізу // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Педагогіка. Зб. наук. пр. Вип. 5 : Василь Сухомлинський і сучасність: батьківська педагогіка : матер. IX Всеукр. пед. читань, Тернопіль, 25—27 верес. 2002 р. / Терноп. держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2002. С. 286—291.
7. Сухомлинська Л. Листи В. Сухомлинського про ціннісне ставлення до світу живо-го як джерело біографістики // Науково-педагогічні студії. Київ, 2020. Вип. 4. С. 54—63. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-54-63>
8. Її ж. Лист як форма звертання до читача в педагогічних працях В. Сухомлинсько-го // Інноватика у вихованні. Рівне, 2023. № 17. С. 297—303. <https://doi.org/10.35619/iiu.v1i17.534>
9. Її ж. Листи-відгуки читачів на статтю В. Сухомлинського «Джерело невмирущої криниці» // Науково-педагогічні студії. Київ, 2024. Вип. 8. С. 161—182. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-161-182>
10. «Обережно: дитина!»: В.О. Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб. / упоряд.: Т.В. Філімонова. Луганськ, 2008. 264 с.
11. Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921—1928 рр.) : кол. моногр. / Ін-т історії України НАН України; відп. ред. С.В. Кульчицький: в 2 ч. Ч. 1. Київ, 2009. 445 с.
12. A slice of life // Cambridge English Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/slice-of-life>
13. Бочуля О. Повсякденність: загальний аналіз природи і структури // Вісник Львів-ського університету. Філософські науки. Львів, 2012. Вип. 15. С. 120—128. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2012/17.pdf
14. Сухомлинський Василь Олександрович. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ, 2021. 1144 с.
15. Сухомлинський В.О. Найвідсталіший у класі... // Вибр. тв. в 5 т. Т. 5 : Статті. Київ, 1977. 639 с.
16. Його ж. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибрані тв. в 5 т. Т. 1. Київ, 1976. 654 с.
17. ЦДАВО України. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1083. Арк. 13, 14, 19, 26, 29. Спр. 1086. Арк. 2, 3. Спр. 1079. Арк. 5—7. Спр. 1078. Арк. 7, 8. Спр. 1082. Арк. 7—9.
18. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1084. Арк. 1, 2.
19. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1083. Арк. 10, 11.
20. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1084. Арк. 40—44.
21. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1083. Арк. 35—39. Спр. 1086. Арк. 2, 3.
22. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1081. Арк. 9, 10.
23. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1083. Арк. 13, 14.
24. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1057. Арк. 1. Спр. 1059. Арк. 27.

25. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1060. Арк. 2–4, 9, 13. Спр. 1061. Арк. 2, 3, 7–16.
26. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1060. Арк. 15, 30, 32. Спр. 1071. Арк. 1. Спр. 1072. Арк. 5–7, 11, 12. Спр. 1073. Арк. 16–24. Спр. 1074.
27. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1070. Арк. 38–40.
28. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1072. Арк. 5, 6.
29. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1058. Спр. 1059. Арк. 19, 20. Спр. 1060. Арк. 3, 4. Спр. 1066. Арк. 14. Спр. 1067. Арк. 9. Спр. 1076. Арк. 48.
30. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1071. Арк. 24.
31. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1071. Арк. 12.
32. Там само. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1074. Арк. 8, 9.
33. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Харків : Акта, 2012. 537 с.

Отримано 5 березня 2024 р.

REFERENCES

1. Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi: do 100-richchia vid dnia narodzhennia. Biobibliografichni pokazhchyk [Vasyl Sukhomlynskyi: commemorating the 100th anniversary of his birth. Biobibliographic index]. Vinnytsia, 2018. 395 p. [In Ukrainian].
2. Domina V.V. Vykhovnyi potentsial epistoliarnoho zhanru v pedahohichnii spadshchyni V.O. Sukhomlynskoho [The Educational Potential of the Epistolary Genre in Vasyl Sukhomlynskyi's Pedagogical Heritage] (Candidate's thesis). Sloviansk, 2012. [In Ukrainian].
3. Miroshnychenko Ye.H. Z epistoliarnoi spadshchyny V.O. Sukhomlynskoho [From the Epistolary Heritage of V. Sukhomlynskyi]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu. Pedahohichni nauky* [Scientific Bulletin of the Mykolaiv State University. Pedagogical Sciences.]. Mykolaiv, 2004. Iss. 8. Pp. 81–85. [In Ukrainian].
4. Etiudy o V.A. Sukhomlinskom. Pedagogicheskie apokryfy [Essays on V.A. Sukhomlinsky. Pedagogical Apocrypha] / O.V. Sukhomlinskaia (Comp). Kyiv, 2008. 432 p. [In Russian].
5. Ivanenko V. Vykhovni mozhylyvosti epistoliarnoi tvorchosti V.O. Sukhomlynskoho [The Educational Potential of V.O. Sukhomlynskyi's Epistolary Works]. *Humanizatsiia navch.-vykhov. protsesu. Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu: vykhovannia hromadiannyi* : mater. XIV Vseukr. ped. chytan, Sloviansk, 27 veres. 2007 roku [Humanization of the Educational Process: Scientific and Methodological Collection. Vasyl Sukhomlynskyi in Dialogue with Modernity: Educating a Citizen. Materials of the XIV All-Ukrainian Pedagogical Readings. Sloviansk, September 27, 2007]. Sloviansk : Publishing house of Sloviansk State Pedagogical University]. 2007. Iss. 37. Pp. 16–19. [In Ukrainian].
6. Petrenko O. "Lysty do syna" ta "Lyst do dochky" V.O. Sukhomlynskoho: sproba henderneho analizu ["Letters to a Son" and "Letter to a Daughter" by V. O. Sukhomlynskyi: An Attempt at Gender Analysis]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu im. V. Hnatiuka. Pedahohika. Vasyl Sukhomlynskyi i suchasnist: batkivska pedahohika* : mater. IX Vseukr. ped. chytan, Ternopil, 25–27 veres. 2002 roku [Scientific Notes of the Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Pedagogy. Vasyl Sukhomlynskyi and Modernity: Parental Pedagogy. Materials of the IX All-Ukrainian Pedagogical Readings, Ternopil, September 25–27, 2002]. Ternopil : Publishing house of Volodymyr Hnatiuk Ternopil State Pedagogical University. 2002. Iss. 5. Pp. 286–291. [In Ukrainian].
7. Sukhomlynska L. Lysty V. Sukhomlynskoho pro tsinnisne stavlennia do svitu zhyvoho yak dzherelo biohrafistyky [Letters of V. Sukhomlynskyi on the Value Attitude Toward

- the Living World as a Source of Biographistics]. *Naukovo-pedahohichni studii* [Scientific and Pedagogical Studies]. 2020. Iss. 4. Pp. 54—63. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-54-63> [In Ukrainian].
8. Eadem. Lyst yak forma zvertannia do chytacha v pedahohichnykh pratsiakh V. Sukhomlynskoho [The Letter as a Form of Address to the Reader in the Pedagogical Works of V. Sukhomlynskyi]. *Innovatyka u vykhovanni* [Innovation in Education]. 2023. No. 17. Pp. 297—303. <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i17.534> [In Ukrainian].
 9. Eadem. Lysty-vidhuky chytachiv na statti V. Sukhomlynskoho “Dzherelo nevmyrushchoi krynytsi” [Letters of Readers’ Feedback on Vasyl Sukhomlynskyi’s Article “The Source of the Everlasting Well”]. *Naukovo-pedahohichni studii*. [Scientific and Pedagogical Studies]. 2024. Iss. 8. Pp. 161—182. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-161-182> [In Ukrainian].
 10. “Oberezhno: dytyna!”: V.O. Sukhomlynskyi pro vazhkykh ditei: tematykh. zb. [“Caution: A Child!” V.O. Sukhomlynskyi on Difficult Children] / T.V. Filimonova (Comp.). L'vansk, 2008. 264 p. [In Ukrainian].
 11. Narysy povsiakdennoho zhyttia radianskoi Ukrainy v dobu NEPu (1921—1928 rr.) : kolektyvna monohrafiia [Essays on the Everyday Life of Soviet Ukraine During the NEP Era (1921—1928)] / S.V. Kulchytskyi (Ed.). Kyiv : Publishing house of Institute of History of Ukraine. 2009. Ch. 1. 445 p. [In Ukrainian].
 12. A slice of life. Cambridge English Dictionary. Retrieved from: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/slice-of-life>
 13. Bochulia O. Povsiakdennist: zahalnyi analiz pryrody i struktury [Everyday Life: General Analysis of Its Nature and Structure]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofski nauky*. [Bulletin of Lviv University. Philosophical Sciences]. Lviv, 2012. Iss. 15. Pp. 120—128. Retrieved from: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2012/17.pdf. [In Ukrainian].
 14. Sukhomlynskyi Vasyl Oleksandrovych. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education]. Kyiv, 2021. 1144 p. [In Ukrainian].
 15. Sukhomlynskyi V.O. Naividstalishyi u klasi... [The most backward in the class...]. Vybr. tv. v 5 t. [Selected Works in 5 Vol.]. Kyiv, 1977. Vol. 5. 639 p. [In Ukrainian].
 16. Idem. Problemy vykhovannia vsebichno rozvynutoi osobystosti [Problems of Educating a Well-Rounded Personality]. Vybr. tv. v 5 t. [Selected Works in 5 Vol.]. Kyiv, 1976. Vol. 1. 654 p. [In Ukrainian].
 17. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1083. Fols. 13, 14, 19, 26, 29. Unit 1086. Fols. 2, 3. Unit 1079. Fols. 5—7. Unit 1078. Fols. 7, 8. Unit 1082. Fols. 7—9. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
 18. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1084. Fols. 1, 2. Ibidem.
 19. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1083. Fols. 10, 11. Ibidem.
 20. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1084. Fols. 40—44. Ibidem.
 21. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1083. Fols. 35—39. Unit 1086. Fols. 2, 3. Ibidem.
 22. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1081. Fols. 9, 10. Ibidem.
 23. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1083. Fols. 13, 14. Ibidem.
 24. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1057. Fols. 1. Unit 1059. Fols. 27. Ibidem.
 25. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1060. Fols. 2—4, 9, 13. Unit 1061. Fols. 2, 3, 7—16. Ibidem.
 26. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1060. Fols. 15, 30, 32. Unit 1071. Fols. 1. Unit 1072. Fols. 5—7, 11, 12. Unit 1073. Fols. 16—24. Unit 1074. Ibidem.
 27. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1070. Fols. 38—40. Ibidem.
 28. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1072. Fols. 5, 6. Ibidem.

29. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1058. Unit 1059. Fols. 19, 20. Unit 1060. Fols. 3, 4. Unit 1066. Fols. 14. Unit 1067. Fols. 9. Unit 1076. Fols. 48. Ibidem.
30. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1071. Fols. 24. Ibidem.
31. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1071. Fols. 12. Ibidem.
32. Fond 5097. Inventory 1. Unit 1074. Fols. 8, 9. Ibidem.
33. Sukhomlynskyi V. Sertse viddaiu ditiam [I Gave My Heart to Children]. Kharkiv : Akta, 2012. 537 p. [In Ukrainian].

Received on March 5, 2024.

Olha Sukhomlynska

V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-2033-285X

E-mail: 2991946@gmail.com

Lesia Sukhomlynska

V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-3055-5392

E-mail: 1408koala@gmail.com

LETTERS TO VASYL SUKHOMLYNSKYI IN CENTRAL STATE ARCHIVES
OF SUPREME BODIES OF POWER AND GOVERNMENT OF UKRAINE FONDS
AS SOURCE FROM STUDY OF PEDAGOGICAL EVERYDAYNESS

The goal of the research is to uncover the content of handwritten documents — letters from the archival collection of Vasyl Sukhomlynskyi, stored in the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. These letters reflect the pedagogical everyday life of the 1960s. The **study's methodology** is based on historical-genetic, systemic, and micro-historical analysis, as well as socio-constructive and local pedagogical approaches to investigating recent history. These approaches are employed to realize the **scientific novelty** of the research, revealing the 'history from below' — the pedagogical realities contained in archival documents, which for the first time speak through the voices of direct participants in the educational process: teachers and parents. **Conclusions.** Letters addressed to Vasyl Sukhomlynskyi provide an opportunity to view pedagogical reality from the perspective of those (parents and teachers) who participate in or perceive socially constructed practices (the educational process) not passively but with emotional involvement, often voicing their objections to the dominance of official rules and regulations over children or individuals. The letters offered a means to clearly and vividly tell their own stories and the stories of their children, enriching the narratives with lively and specific examples. Addressed to Vasyl Sukhomlynskyi, these letters prompted him to use them extensively in his journalistic activities, helping him not only to affirm his personal humanistic and child-centered beliefs but also to formulate new ones.

Key words: letters, archival materials, Vasyl Sukhomlynskyi, pedagogical everyday life, school, Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, children with SEN, parents, teachers.